એકમ–10 ગ્રંથ બંધામણીના પ્રકાર (Types of Binding)

: રૂપરેખા:

10.0 ઉદ્દેશો

10.1 પ્રસ્તાવના

10.2 ગ્રંથ બંધામણી

10.3 ગ્રંથ બંધામણીનું વર્ગીકરણ

10.3.1 સીવણ પ્રક્રિયા દ્વારા વર્ગીકરણ

10.3.2 આવરણ સામગ્રીના પ્રકાર દ્વારા વર્ગીકરણ

10.4 આવરણ અને બંધામણી માટે ઉપયોગી સામગ્રી

10.4.1 આવરણ

10.4.2 બંધામણી

10.4.3 આવરણ અને બંધામણીની તુલના

10.5 ગ્રંથાલય સામગ્રીના વિવિધ પ્રકારોની બંધામણી

10.5.1 ચોપાનિયાની બંધામણી

10.5.2 ગ્રંથ બંધામણી

10.5.3 સામયિકો, જર્નલ્સ તથા ક્રમિક પ્રકાશનોની બંધામણી

10.5.4 હસ્તપ્રતોની બંધામણી

10.5.5 નકશાની બંધામણી

10.6 સારાંશ

10.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો

10.8 ચાવીરૂપ શબ્દો

10.9 સંદર્ભો અને વિશેષ વાચન

10.0 ઉદ્દેશો (OBJECTIVES)

◆ **આ એકમ વાંચ્યા પછી, તમે નીચેની બાબતો સમજી શકશો :**

- ગ્રંથ બંધામણીમાં સંકળાયેલા વિવિધ પગલાંઓની ચર્ચા
- ગ્રંથ બંધામણીની પ્રક્રિયાના વિવિધ પ્રકારોનું વર્ગીકરણ
- આવરણ અને ગ્રંથ બંધામણી વચ્ચેનો તફાવત
- વિવિધ પ્રકારની ગ્રંથાલય સામગ્રીઓની વિગતવાર વિસ્તારપૂર્વક તૈયાર કરવાની પ્રક્રિયા

10.1 પ્રસ્તાવના (INTRODUCTION)

ગ્રંથ બંધામણી એ પુસ્તકના છપાયેલા પૃષ્ઠોને સાચા ક્રમમાં સાથે રાખવા, અને આવરણોની વચ્ચે તેઓને મૂકવાની પ્રક્રિયા છે. બંધામણી પૃષ્ઠોને એક સાથે પકડી રાખે છે, તેઓ ફાટવા અને તૂટવાથી સુરક્ષા આપે છે અને તેના ઉપયોગને સરળ બનાવે છે. યુક્તિપૂર્વક ચિત્રાંકન કરેલ આવરણ પુસ્તકને પણ વધુ આકર્ષક બનાવે છે.

'ગ્રંથાલયના પુસ્તકોની બંધામણી' અને 'ગ્રંથાલય બંધામણી' એ બે પદોની અલગ અર્થવ્યાપ્તિ રહેલી છે.

'ગ્રંથાલયના પુસ્તકોની બંધામણી' વિવિધ પ્રકારોની બંધામણી એ જુદા જુદા પ્રકારની સામગ્રીઓનું વિવિધ ભૌતિક સ્વરૂપો અને આવશ્યક મૂલ્ય રહેલું છે પણ 'ગ્રંથાલય બંધામણી' એ વિશિષ્ટ પ્રકારની બંધામણી છે કે જેમાં વિશિષ્ટ એવી બંધામણીની પ્રક્રિયા સ્વીકારેલી છે અને વિશિષ્ટ ધોરણો/માનકો સામગ્રીઓનો ઉપયોગ કરેલ છે.

આ તબક્કે એક વધુ મુદ્દાની સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે : વિવિધ પ્રકારોની સામગ્રીઓ ગ્રંથાલય દ્વારા પ્રાપ્ત થતી હોય છે. ગ્રંથાલય સામયિકો જર્નલ્સ અને આ પ્રકારની સામગ્રીઓ સ્વરૂપોમાં આવતી હોય છે જે બંધામણીના સાચા અર્થમાં આવશ્યક છે, અન્ય કિસ્સાઓમાં જરૂરિયાત અનુસાર, પ્રકાશનો બાંધેલા/બંધામણીવાળા/આવરણ સહિત તેને પ્રકાશક પૂરા પાડે છે. આ પ્રકારના દાખલાઓ સાથે ગ્રંથપાલને સંબંધ રહેલો છે. ગ્રંથ બંધામણી સાથે નહિ, પણ જેને પુંનઃ બંધામણી અથવા 'પાકી બંધામણી' કહેવાય છે.

10.2 બંધામણી (BINDING)

કોઈપણ પ્રકારની બંધામણીનું પ્રથમ પગથિયું આ પુસ્તકના છાપેલાં ફરમાને વાળવા, ભેગા કરવા અને સીવવાનું હોય છે. મુદ્રણ મોટા કદના કાગળ ઉપર કરવામાં આવે છે, છપાયેલાં પુસ્તકના ઘણાં બધા પૃષ્ઠોની બેઉ બાજુ છપાયેલી હોય છે. છપાયા પછી, કાગળના પટને 'ફરમા' જે 8 અથવા 16 પાના પુસ્તક (આ પદો જેવા કે ફોલિયો, ક્વાર્ટો, ઓક્ટેવો, એકમને અંતે આપેલા ચાવીરૂપ શબ્દોમાં જુઓ) ને 'ફરમા' અથવા 'વિભાગ' તરીકે ઓળખે છે. બાંધણીકારની અનુકૂળતા માટે આ વિભાગોએ સાચાં અનુક્રમમાં ગોઠવવામાં આવે છે. દરેક વિભાગના પ્રથમ પાનાની ડાબી બાજુએ ખુણામાં ફરમાના અનુક્રમે અંક અથવા વર્ણમાળાના અક્ષરો આપવામાં આવે છે. આ ફર્માનો ક્રમનો સૂચક અંક - અક્ષર તરીકે ઓળખાય છે. આ ફર્મા અથવા વિભાગો અથવા સંકેત - અક્ષર તેને ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવવામાં (ભેગા કરવામાં) આવે જે સિલાઈ માટે તૈયાર કરે છે અને સિલાઈ કામ પછી તેના ઉપર યોગ્ય આવરણ ચઢાવવામાં આવે

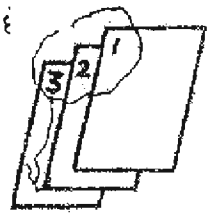

આકૃતિ 10.1 ફરમા સૂચક અંક

- **તમારી પ્રગતિ ચકાસો (SELF CHECK EXERCISE)**

(1) ગ્રંથ બંધામણીના વિવિધ પગથિયાંની ચર્ચા કરો

નોંધઃ (1) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારે ઉત્તર લખો

(2) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો

.....

.....

.....

.....

.....

.....

10.3 ગ્રંથ બંધામણીનું વર્ગીકરણ (CLASSIFICATION OF BINDING)

ગ્રંથાલયમાં જે પ્રકાશનો આવે છે તે તારથી સીવેલ ચોપાનીયા જેના ઉપર નરમ સુંવાળુ આવરણ ધરાવતા હોય ત્યાંથી શરૂ કરીને ચામડા દ્વારા બંધામણી સુધીની કક્ષામાં હોય છે. ગ્રંથ બંધામણીના વિવિધ પ્રકારો વિશાળ કક્ષામાં નીચે પ્રમાણે વહેંચી શકીએ.

◆ 10.3.1 સીવણ પ્રક્રિયા દ્વારા વર્ગીકરણ (Classified by Stitching Process Used)

ચોપાનીયા સ્વરૂપના પ્રકાશનો સામાન્ય રીતે પ્રકાશકો તારથી ટાંકા લઈને પ્રકાશિત કરતાં હોય છે, તેવું આવરણ કાગળનું હોય છે. જો પૃષ્ઠોની સંખ્યા ઓછી હોય તો તેમાં મધ્યમાં/વચ્ચે ટાંકા લઈને તે રીતે છાપવામાં આવે છે જે મધ્યમાં ટાંકા લઈને બહારના આવરણના પાનાઓને તાર સીવણ કરવામાં આવે છે. પણ જો ચોપાનીયા વધુ પાનાઓવાળુ હોય ઘણા ભાગોમાં હોય તો બાજુમાં સિલાઈકામના ટાંકા આવશ્યક બની રહે છે.

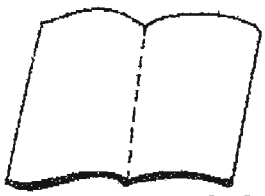

આકૃતિ 10.2 (અ) મધ્યમાં ટાંકાવાળું ચોપાનિયું

આકૃતિ 10.2 (બ) બાજુમાં સિલાઇ (તાર) કરેલ ચોપાનિયું

સ્ટેપલરપીન/તાર સામાન્ય રીતે જે ગેલ્વેવેનાઈઝડ અથવા તાંબાના ઢોળ ચઢાવેલ, લોખંડના તાર બંધામણી માટે ઉપયોગમા લેવાય છે. જો કે તે સાનુકુળ રહે છે, ઓછુ ખર્ચાળ અને ઝડપી પ્રક્રિયાવાળુ છે. તે વિભાગોની સુરક્ષા આપવાની ખોટી યોજના છે. તારથી ટાંકા લીધેલ પુસ્તકના, મધ્યમાં સિલાઈ થાય તેવી સરળતાથી ખૂલતા નથી. ધાતુના તારને થોડા વખતમાં કાટ લાગે, કાગળ છૂટા પાડી નાંખે. આથી એ જરૂરી બની રહે છે કે આવા ગ્રંથોની વહેલાં કે મોડા યોગ્ય રીતે પુનઃ બંધામણી કરવી પડે છે.

◆ ગુંદર ચોંડાટીને થતી બંધામણી (Adhesive Applied Binding)

આ પ્રક્રિયામાં વાળેલા ફર્માની થપ્પીઓના પૃષ્ઠના ભાગને દરેક પાનાને કાપીને દરેક પાના એક ભાગમાં સરખું કરવું, તાજા કાપેલા પાનાના ધારો પછી ચીકણો ચોંટી જાય તેવો પદાર્થ ચોંટાડવામાં આવે, દરેક પાનાંને ચીકણો પદાર્થ ચોટી ગયો છે તેની ખાતરી કરવી અને દરેક પૃષ્ઠોને મુક્ત રીતે ખોલવા અને બંધ કરવાની ચાલ હોવી જોઈએ.

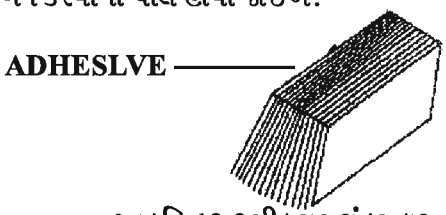

આકૃતિ 10.3 પીઠ પર ગુંદર લગાવેલ બંધામણી

ગુંદરીયા પદાર્થ બંધામણીના ઉપયોગમાં સ્થિર પોલિમર ગુંદરવાળા પ્રકાશનો મોટી સંખ્યામાં આજે પ્રકાશિત થતા હોય છે. આમાં માત્ર નવલકથાઓ, પોકેટ બુક, આવૃત્તિઓ પણ નવલકથા સિવાયના પુસ્તકો કે જેનું મૂલ્ય ઘણા લાંબા સમય સુધીનું હોય છે. આ પ્રક્રિયા વિષે કશી જ શંકા નથી કે મોટા પાયા ઉપર પુસ્તકોના ઉત્પાદનો સસ્તા અને ઝડપી પ્રગટ કરી શકીએ છીએ. આ એક જરૂરી હાનિકારક દૂષણ છે. પુસ્તકોના બંધાયેલ પાનાઓ ઉપયોગના થોડાં સમય પછી છૂટા પડી જાય છે, લાંબા સમય સુધી ઉપયોગ અને સાચવણી/જાળવણી માટે પુનઃ બંધામણીની જરૂરિયાત રહેતી હોય છે. આ ખામીઓ હોવા છતાં, આશ્ચર્યજનક રીતે પૂરતાં પ્રમાણમાં આ પ્રકારની ગ્રંથબંધામણી એ સંપૂર્ણ બંધામણી તરીકે જાણીતી થયેલ છે, જે સંપૂર્ણ હોવાથી ઘણી જ દૂર છે.

◆ જૂથ/વિભાગથી સીવેલા બંધામણી (Section stiched Binding)

આ પ્રક્રિયામાં, 'ફરમા સિલાઈ' તરીકે ઓળખાય છે. વાળેલા ફરમાઓ એક સાથે સાચાં અંક ચોક્કસ ક્રમમાં ભેગા કરવામાં આવે છે આ બધાને એક પછી એક ફરમાની સોય દોરાથી સિલાઈ કરવામાં આવે છે, આ સિલાઈના ટાંકા એક ફરમાને અન્ય સાથે સજ્જડ બાંધી દે છે.

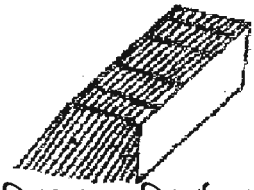

આકૃતિ 10.4 જુથ સિલાઈ વાળુ પુસ્તક

જો પ્રકાશનને સુંવાળુ અથવા સખત આવરણ આપેલું હોય તો (જુઓ આવરણ) વિભાગોને આવરણ સાથે મિજાગરાઓ અને અંતિમ કાગળ સાથે ચોંટાડી દેવા. જો મજબૂત બાંધણીવાળું પાકા પુંઠા આવશ્યક સિલાઈ કરેલા ફરમાઓને ફિતા-કાપડના ઘણા દોરાની પટ્ટીથી સફેદ (બીજાને) જડી દીધેલ હોય છે. જે પીઠ ઉપર ચોંટાડી દેવામાં આવે છે. આ પટ્ટીઓ જેઓ બહાર દેખીતા છેડાઓને ચોંટાડીને અથવા મલમલના ટૂકડાઓને આવરણ પુંઠાઓને ઉપર પછીથી ચોટાડી દેવી જોઈએ. સિલાઈ કામની આ પ્રક્રિયાએ ખરેખર બાંધણીના કાર્યનો સાચા અર્થમાં છે. જેથી વિરુદ્ધમાં તાર - સિલાઈ અથવા ચીકણો પદાર્થ ચોંટાડીને થતી બાંધણી વિશે ઉપર ચર્ચા કરેલી છે. આ અંગેની વધુ ચર્ચા એકમ - 12 માં કરેલી છે.

◆ **તમારી પ્રગતિ ચકાસો (SELF CHECK EXERCISE)**

(2) સિલાઇ કામને આધારે ગ્રંથ બંધામણીના વિવિધ પ્રકારને આધારે વર્ગીકૃત કરો.

નોંધ : (1) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો

(2) આ એકમને અંતે આપેલાં ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો

.....

.....

.....

.....

.....

.....

10.3.2 આવરણ સામગ્રીના પ્રકાર દ્વારા વર્ગીકરણ (CLASSIFIED BY THE TYPE OF COVERING MATIRIALS USED)

◆ **સુંવાળા આવરણની બંધામણી**

સામાન્ય રીતે ચોપાનીયા સુંવાળાં નરમ આવરણોમાં પ્રકાશિત થાય છે જેથી સુંવાળા નરમ કાગળને જાડા અથવા પાતળા કાર્ડ હોવા જોઈએ. આ કવર વાળેલા વિભાગોની ઉપર (સ્ટેપલર પીન) પાતળી પટ્ટી મારવામાં આવે છે.

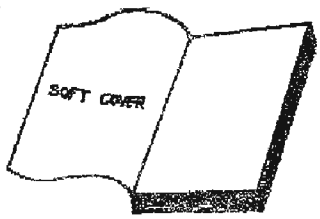

આકૃતિ 10.5 સુંવાળા આવરણવાળી બંધામણી

સાંપ્રત સમયમાં વધુમાં વધુ પ્રકાશનો સુંવાળા - નરમ આવરણોમાં પ્રકાશકો દ્વારા પ્રકાશિત થતા હોય છે. આમાં ચોપાનિયા, નવલકથાઓ અને નવલકથા સિવાયના પુસ્તકો, નાની ખિસ્સામાં રહી શકે તેવી વિદ્યાર્થી આવૃત્તિની પોષાય તેવી કિંમત વેચાય તેવા પુસ્તકો પ્રકાશકો પ્રગટ કરે છે. આ પ્રક્રિયા યોગ્ય એવા માપનાકાર્ડના વિસ્તારમાં છાપવામાં આવે અને આવરણોનું કદ પુસ્તકના કદમાં બંને બાજુથી કાપવામાં આવે. ગ્રંથના ખંડની પીઠનો સમાવેશ કરી શકે તેવો સળ પાડવામાં આવે છે. જાડા કાગળના અને સફેદ લીનનની પટ્ટી વડે સુરક્ષિત કરવામાં આવે છે. પુસ્તકના ભાગો સાથે બધા સિલાઈ વડે સાંધી દેવામાં આવે છે. આ બધુ અંતિમ કાગળોની મદદ વડે આવરણના કાગળના પટને સંપૂર્ણ ચોંડાટી દેવામાં આવે છે. લીનનની પુનઃ બળ આપતી પટ્ટીને ચોંટાડી દેવામાં આવે છે.

આ પ્રકારના નરમ - આવરણ બંધામણીવાળા પુસ્તકો ભૌતિક રીતે દેખાવમાં નબળા હોઈને સમયની રેખા માટે નિયમિત બંધામણીની જરૂર રહે છે. જે લાંબા સમય સુધી તેનો ઉપયોગ અને સુરક્ષા આવશ્યક છે.

◆ **પાકા પૂંઠાના આવરણની બંધામણી**

પાકા પૂંઠાવાળા પુસ્તકોની આવૃત્તિ માટે જાડા વજનવાળા પૂંઠાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે જે આ પ્રમાણે છે.

સ્ટ્રો બોર્ડ (ઘાસના પૂંઠા) : સસ્તી ગુણવત્તાવાળા પૂંઠા ઘાસમાંથી બનાવવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે નાના અને સસ્તી કિંમતના પુસ્તકો માટે તે ઉપયોગ લેવાય છે.

મીલબોર્ડ (મીલના પૂંઠાઓ) : કંતાન, શણ, ચીંથરામાંથી બનાવેલા, સખત બનાવવા માટે તેને કૂટવામાં આવે છે.

ભૂખરા રંગના પૂંઠા : : મધ્યમ ગુણવત્તાવાળા પૂંઠાઓ સખત અને મજબૂત

ચીરા કરેલા પૂંઠાઓ હોય છે. પાતળા કાળા મીલના પૂંઠાઓને ગુંદરથી ચોંટાડીને બનાવવામાં આવે છે. સખત વજનથી બળ આપેલ એવા પૂંઠાઓ ગ્રંથાલય બાંધણી માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે.

પ્રક્રિયા આ પ્રકારની છે :

પૂંઠાના બે ટૂકડાઓ, એક આગળ અને બીજા ટૂકડો ગ્રંથખંડની પાછળ માટે, પુસ્તકના કદ પ્રમાણે કાપવામાં આવે. આ એવી રીતે કાપવામાં આવે કે પુસ્તકના પાનાઓ તેની ઉપર શીર્ષક (શીર), પગ (તળિયા) લટકતા રહે છે અને આગળના ધારો (બાજુઓ) દોરી પરોવીને અથવા તેના ટેપના છેડાઓ બાંધવામાં આવે.

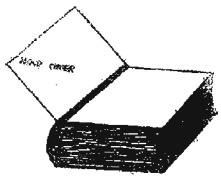

આકૃતિ 10.6 પાકા પૂઠાની બંધામણી

પુસ્તકને દોરી પરોવીને પૂંઠાઓને બાંધ્યા પછી, તેને ચામડાં, કાપડ, રેકઝિન, ચામડા જેવું પ્લાસ્ટિક અથવા કાગળનું આવરણ આપવું, જેના વડે બંધામણીની શૈલીઓનું વર્ગીકરણ મેળવાય છે.

સંપૂર્ણ ચામડાવાળું અથવા અર્ધ-ચામડાની બાંધણી

સંપૂર્ણ કાપડ અથવા સંપૂર્ણ રેકઝિન બાંધણી

અડધુ અને ચોથા ભાગની કાપડનું બાંધણી

અને એ રીત.

સંપૂર્ણ અડધું અને ચોથા ભાગ એ પદો આવરણની સામગ્રીની પહોળાઈ અનુસાર છે.

10.4 આવરણ અને બંધામણી (CASING AND BINDING)

10.4.1 આવરણ/ખોખુ (Caisng)

તે 'પ્રકાશક બંધામણી' અથવા 'ખોખા બંધામણી' કે 'આવૃત્તિ બંધામણી' એ નામે જાણીતી થયેલી એવી હાથથી બાંધેલી અથવા વધારાની બંધામણી અથવા સરળ બંધામણીથી ભિન્ન તરીકે ઓળખાય છે.

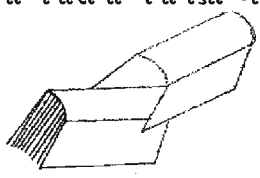

આકૃતિ 10.7 આવરણીકરણ

ખોખાની પ્રક્રિયામાં આવરણો અથવા ખોખાઓ એ અલગથી બનાવેલા હોય છે. એકમો અને તેઓને સિલાઈ કરેલા ફરમાઓ (વિભાગો) જોડાયેલા હોય છે. સામાન્ય પટ્ટી અથવા દોરીઓ વગર મજાગરું અને કાગળોને ચોંટાડેલા રહે છે. તે સસ્તા, મોટા ઉત્પાદન પ્રક્રિયારૂપે, અને 'પ્રકાશન બંધામણી' કહેવાય છે કારણ કે ઢગલાબંધ મશીનો અથવા તેના વિના પણ ઘણું બધું, અસંખ્ય એક સરખા ગ્રંથખંડો પ્રકાશકો દ્વારા નીચા ઉત્પાદન ખર્ચે ઉત્પાદન કરે છે.

ખોખા બનાવવા, ગમેતેમ, ટકાઉપણું ઓછું છે, થોડા ઉપયોગ પછી ખોખુ પુસ્તકથી અલગ પડી જાય છે અને પુનઃ બાંધણી કરવાની જરૂર પડે છે.

10.4.2 બંધામણી (BINDING)

આ ખોખાથી બંધામણી જુદી પ્રક્રિયા છે. જેમાં આવરણને પુસ્તક સાથે વણેલા કપડાંનો અંતર્ગત ભાગ હોય એ માત્ર અલગથી તૈયાર કરેલું હોય છે. અંતિમ કાગળ સાથે ચોંટાડી દેવામાં આવે છે. બંધામણીમાં આવરણ - પૂંઠાઓ પુસ્તક સાથે દોરી હોય છે. બંધામણી એ પદ સાચા અર્થમાં આ પ્રક્રિયાને લાગુ પડે છે અને એની વિગતે ચર્ચા આ પાઠ્યક્રમના એકમ-12માં વિગતે કરવામાં આવેલી છે. ગમે તેમ અંગે 'આવરણ' સાથે બંધામણી અંગે આ તબક્કો તુલના કરીશું.

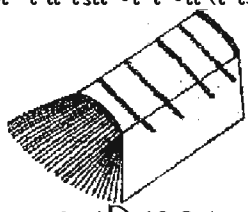

આકૃતિ 10.8 A
છૂટી રાખેલી દોરીઓના છેડાઓને પૂંઠા સાથે દોરી પરોવવી

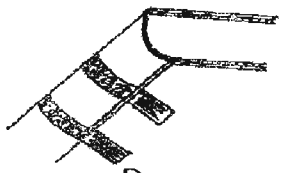

આકૃતિ 10.8 B
છૂટા છેડાવાળી પટ્ટીઓને પૂંઠા સાથે પરોવવું

10.4.3 ખોખા અને બંધામણીની તુલના (CASING AND BINDING CAMPARED)

ખોખા બનાવવા	બંધામણી
(1) આવરણ સાદું અને સરળતાથી પુસ્તકો ઉપર ચોંટાડાય, અને એ તેનો આંતરક્રિયા ભાગ નથી	(1) આવરણ એ પુસ્તકનો અંતર્ગત ભાગ જેમાં ફીતા દોરી હોય છે.
(2) પુસ્તકનો કેટલોક ઉપયોગ કર્યા પછી, પુનઃ બંધામણી કરવાની જરૂર પડે આવરણને પુસ્તકથી અલગ કરી શકીએ છીએ.	(2) આવરણ સહેલાઈથી અલગ કરી શકતા નથી અને લાંબા સમય સુધી પુસ્તક સાથે જોડાયેલું રહે છે.
(3) ઓછી કિંમતે યંત્રોની મદદ વડે અથવા તેના વિના ઝડપી મોટી સંખ્યામાં ઉત્પાદન લેવા માટે ઉપયોગી નીવડે છે.	(3) હાથની પ્રક્રિયા, ખોખા કરતાં વધુ ખર્ચાળ છે.
(4) 'પ્રકાશક બંધામણી' અથવા 'આવૃત્તિ બંધામણી' તરીકે ઓળખાય છે. એક સરખા ગ્રંથખંડોવાળા પુસ્તકોના મોટી સંખ્યાના ઉત્પાદનને લાગુ પડે છે.	(4) સાચા અર્થમાં બંધામણી તરીકે ઓળખાય છે દરેક પુસ્તકને અલગથી તૈયાર કરવા હાથ પર લેવાય છે. એક સરખા ગ્રંથખંડોવાળા પુસ્તકોમાં બરાબર સરખાપણું સિદ્ધ કરવું એ મુશ્કેલ કાર્ય છે.
(5) લાંબા સમય સુધી ઉપયોગ અને જતન જરૂરી નથી એવા પ્રકાશનો માટે યોગ્ય છે.	જેનો લાંબા કાળ માટે ઉપયોગ અને જતન કરવું જરૂરી છે. એવા પ્રકાશનો માટે યોગ્ય છે.

10.5 વિવિધ પ્રકારોની ગ્રંથાલય સામગ્રીઓની બંધામણી (BINDING OF DIFFRENET TYPES OF LIBRARY MATERIALS)

10.5.1 ચોપાનિયાની બંધામણી (Pamphlet Binding)

ઉપર દર્શાવ્યું છે એ પ્રમાણે, ચોપાનિયા ઘણાં પાતળી પુસ્તિકાઓ રૂપે હોય છે. એ સામાન્ય રીતે તેના પ્રકાશકો દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે, કાગળના બે પૂંઠાના આવરણની અથવા સખત આવરણની વચ્ચેના ભાગમાં તારના વાયરથી પીન ખોસવામાં આવે, જેથી જોડાયેલા કાગળો અને આવરણો સાથે રહે છે. આ ચોપાનીયાઓ સંરક્ષણ કરવા યોગ્ય જણાય તો બે સફેદ જાડા આવરણોથી ઢાંકી અને સફેદ દોરીની પટ્ટી મૂકવામાં આવે છે. પછી આ બધા એક સાથે રાખી મજબૂત દોરી અને સોયથી એક વિભાગના ફરમાને (વિભાગને સિલાઈ) કરી દેવામાં આવે છે. હલકા વજનના પૂંઠાઓના અલગથી આવરણ બનાવ્યું હોય અને પીઠના અંતે ચોથા ભાગનું કાપડ ચોંડાટીને જોડી દેવામાં આવે છે પછી ચોપાનિયા આવરણ ખોખાની વચ્ચે મૂકાય અને અંતે કાગળો અને ચોંટાડેલા પુનઃ બળ આપવામાં આવે છે. મૂળ કાગળના આવરણ ફાળવામાં આવે અને પૂંઠા ઉપર ચોંટાડયા પછી, એક સરખું દેખાવવાળું કરીને પછી મૂળ ચોપાનિયા જેવું બનાવવામાં આવે છે.

10.5.2 ગ્રંથબાંધણી (Book Binding)

કેટલાંક પસંદગીના સંદર્ભ પ્રકાશનો માટે અપવાદરૂપે, પુસ્તકો મહદઅંશે પ્રકાશકો દ્વારા જે

નરમ આવરણો અથવા પાકા સખત આવરણમાં પ્રગટ કરવામાં આવે છે પણ મોટાભાગના પ્રકાશકો, વિશેષતઃ વિદેશીઓ, તેઓના પ્રકાશનો, પીઠ ઉપર ચીકણો પદાર્થ ચોંટાડીને પ્રગટ કરે છે. આ પ્રકારના બધા પ્રકાશનોની બાંધણીવાળા પુસ્તક થોડા ઉપયોગ પછી પાનાં છૂટાં પડી જાય છે અને પછી ગ્રંથપાલો આ પ્રકારનાં ગ્રંથોની પુનઃ બંધામણી યોગ્ય રીતે કરતાં હોય છે. (અથવા ચોંટાડેલા પુસ્તકોના વિભાગોને એક સાથે રાખીને સિલાઈ કરવામાં આવે છે.), પીઠને પાકી દોરી અથવા પટ્ટીઓ ચોંટાડવામાં આવે, જે પૂંઠાઓના આવરણોમાં યોગ્ય એક પછી એક દોરી વડે સાંધવામાં આવે છે. આ પૂંઠાઓની ઉપરનું આવરણ આપ્યા પછી મઢવામાં આવે, ચોપડાનો કાપડનો રેક્ઝીન અથવા જાડા કાગળ (સંપૂર્ણ, અડધા અથવા ચોથા ભાગ) એ પુસ્તકનું આંતરિક મૂલ્ય ઉપર આધારિત રહે છે. આ અંગેની વિગતે ચર્ચા એકમ 12 માં ચર્ચવામાં આવશે.

10.5.3 સામયિકો, જર્નલ્સ તથા ક્રમિક પ્રકાશનોની બંધામણી (Binding of Journals, Periodicals and serials)

ઉપર જોયા પ્રમાણે, ગ્રંથપાલ દ્વારા પુસ્તકોની પુનઃ બંધામણી કરવામાં આવે છે પણ સામયિક, જર્નલ્સ અને ક્રમિક પ્રકાશનો બંધામણીના સાચા અર્થમાં પુનઃ બાંધણી કરાય છે. આવું કરવામાં તે/તેણીએ ન્યોયોચિત ડહાપણ ઉપર નિર્ભર રહે છે, જેથી વેડફાતા ખર્ચ બચાવી શકીએ છીએ. કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ નીચે આપવામાં આવી છે.

સામયિક સામગ્રીનો પ્રકાર	સિલાઈ	આવરણ
◆ જેનું આંતરિક મૂલ્ય ઓછું હોય તેવી તે સામગ્રીઓ ઉપયોગમાં લેવી. જો વ્યક્તિગત ઉપયોગ અથવા આંતર ગ્રંથાલય લોન માટે આખા ગ્રંથના છૂટક અંક ઉપયોગ માટે અનુમતિ આપવામાં આવતી હોય.	તમામ કિસ્સાઓમાં વિભાગોનું સિલાઈકામ કરવામાં આવે છે. પીઠની પાછળથી અણીવાળી સોય ભોંકીને થતી સિલાઈ (અર્થાત્ પીઠની બાજુ પરની) ટાળવી	બાજુઓ ઉપર મધ્યમ સરનું જાડું પૂંઠું, 1/2 ભાગમાં કાપડ અથવા ચામડું અથવા લિનન અથવા મજબૂત કાગળ ચોંટાડો.
◆ મધ્યમસરનો ઉપયોગ થતા ગ્રંથો (સામયિકનું વોલ્યુમ)	તમામ કિસ્સાઓમાં વિભાગોનું સિલાઈકામ કરવામાં આવે છે. પીઠની પાછળથી અણીવાળી સોય ભોંકીને થતી સિલાઈ (અર્થાત્ પીઠની બાજુ પરની) ટાળવી	મધ્યમસરનું જાડું પૂંઠું, આખું કાપડ અથવા લિનન અથવા ચામડાનું આવરણ
◆ વધુ ઉપયોગ થતા સામયિકના ગ્રંથો (વોલ્યુમ) જે લાંબા ગાળા માટે સાચવણી કરવાની છે.	તમામ કિસ્સાઓમાં વિભાગોનું સિલાઈકામ કરવામાં આવે છે. પીઠની પાછળથી અણીવાળી સોય ભોંકીને થતી સિલાઈ (અર્થાત્ પીઠની બાજુ પરની) ટાળવી	જાડું પૂંઠું, અડધા ભાગ સુધી ચામડું અથવા રેક્ઝીનનું આખું આવરણ
◆ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતો વધુ ઉપયોગ અને ભારે વજનદાર ગ્રંથખંડો	તમામ કિસ્સાઓમાં વિભાગોનું સિલાઈકામ કરવામાં આવે છે. પીઠની પાછળથી અણીવાળી સોય ભોંકીને થતી સિલાઈ (અર્થાત્ પીઠની બાજુ પરની) ટાળવી	જાડું પૂંઠું, આખા ભાગ સુધી ચામડાનું આવરણ

સામયિકો/ક્રમિક પ્રકાશનોની બંધામણી એવી હોવી જોઈએ કે ગ્રંથખંડોના પૃષ્ઠો/પેજ ફોટોનકલ પાડવાના હેતુથી સંપૂર્ણ ખોલી શકાય તથા ફોટો નકલ પાડવા માટે સપાટ રહે તેવી હોવી જોઈએ. બંધામણી સામયિકોના ઉપયોગનો ભાર ખમી શકે તેમ પૂરતા પ્રમાણમાં મજબૂત રાખવી, ગ્રંથખંડોના બધા અંકો જો સાથે ભેગા કરીને રાખવાથી તેના પાના 4" થી વધારે જાડા રાખવાથી સહેલાઈથી પલટાવી શકીએ તેવા હોવાં જોઈએ અથવા એથી વધારે મોટા બાંધાને વહેંચીને બાંધવા જોઈએ જેથી દરેક ભાગનો સરળતાથી ઉપયોગમાં લેવાય, તેના ઉપયોગથી પડતો ભારનો બોજોને આ રીતે ઘટાડી

શકીએ. અન્ય પાસાંઓ જેવાં કે પીઠ ઉપર સુવર્ણ અક્ષર અને બંધાણમણીની સજાવટ અંગેની ચર્ચા એકમ 12 માં કરેલી છે.

10.5.4 હસ્તપ્રતોની બાંધણી (Binding of Manuscripts)

હસ્તપ્રતોની બંધામણીની પૂર્વ શરત એ છે કે હસ્તપ્રતોને મજબૂતાઈ આપવી. આ દફતરવિદોના અભિપ્રાય ઉપર આધાર રાખે છે. પૂર્વે, સુંદર રેશમી કપડાંની સપાટી ઉપર સાવચેતીપૂર્વક રાસાયણમુક્ત અનાજ (ઘઉં, મકાઈ)ના દાણાના લોટમાંથી બનાવેલી લાઈ વડે ચોંટાડી દેવામાં આવે છે, જે સંપૂર્ણ રીતે લેમિનેશન પ્રક્રિયાને મળતી પ્રક્રિયા છે, જેમાં સેાલ્યુલોઝ એસિટેટ ફિલ્મનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

હસ્તપ્રતોને મજબૂતાઈ આપ્યા પછી, હસ્તપ્રેતોની ધારોનું રક્ષણ કરવા કાપડની પટ્ટીઓ મૂકવી, તેની ઉપર સિલાઈ કરવામાં આવે છે. હસ્તપ્રતોને કાપડની પટ્ટીઓ પૂરી પાડ્યા પછી કાગળ પૂંઠાંનું આવરણો અને તેને યોગ્ય રીતે ઢાંકવા પૂઠાંના આવરણો વડે, પુસ્તકો અને સામયિકોને તાકાતપૂર્ણ બાંધણીના તે રીતના કિસ્સાની જેમ પુનઃબળ પૂંરુ પાડવામાં આવે છે.

10.5.5 નકશાની બાંધણી (BINDING OF MAPS)

સાચા અર્થમાં, નકશાઓની બંધામણી કરવામાં આવતી નથી, તેની બંધામણી ના કરતા નકશાને કપડા ઉપર ચોઢીને સુરક્ષિત રાખવા વધુ યોગ્ય છે અને ઘણીવાર સોલ્યુલોઝ એસિટોન ફિલ્મ વડે અને સાદુ વારનીસ લગાડીને સુરક્ષિત રાખવા યોગ્ય છે. મોટા નકશાઓને આખા કાગળનો ભાગ અનુકૂળતા પ્રમાણે સલાહ મસલત કરીને સળ પ્રમાણે બોર્ડ (પૂંઠા-પાતરાં) ઉપર ચોંટાડીને યોગ્ય માપમાં કાપવામાં આવે છે.

◆ **તમારી પ્રગતિ ચકાસો (SELF CHECK EXERCISE)**

(3) હસ્તપ્રેતો માટેની બંધામણીની પ્રક્રિયા ચર્ચો.

નોંધ : (1) નીચેની આપેલી જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો

(2) આ એકમને અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો

.....

.....

.....

.....

.....

.....

10.6 સારાંશ (SUMMARY)

આ એકમમાં વિગતે જુદાં જુદાં પ્રકારોની બંધામણી પ્રક્રિયાઓ ગ્રંથાલયોમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે તેની ચર્ચા કરેલી છે. બંધામણી પ્રક્રિયાઓ સિલાઈ પ્રક્રિયા અને ઉપયોગમાં લીધેલી આવરણીકરણની સામગ્રીઓને આધારે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. ખોખા અને બંધામણીની પ્રક્રિયા વચ્ચે સ્પષ્ટપણે ભેદ પાડેલ છે. અંતે, વિવિધ પ્રકારની ગ્રંથાલય (વાચન) સામગ્રીઓનું અને તેઓની બંધામણી પ્રક્રિયાઓનું ઊંડાણપૂર્વકનું પૃથક્કરણ કરવામાં આવ્યું છે.

10.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો (ANSWERS TO SELF CHECK EXERCISES)

(1) કોઈપણ પ્રકારની બંધામણીની પ્રક્રિયામાં સંકળાયેલ મુખ્ય પગથિયાઓ આ પ્રમાણે છે. વાળવા, ભેગા કરવા અને સિલાઈકામ. મોટા પનાના કાગળ ઉપર મુદ્રણ કાર્ય કર્યા પછી, તેઓને ફરમા પ્રમાણે વાળવામાં આવે. દરેક વાળેલા કાગળોની થપ્પીઓ એ આઠ અથવા સોળ પાનાઓની હોય જે ફરમા અથવા વિભાગો તરીકે ઓળખાય છે. આ બધા વિભાગોને પછી ભેગા કરીને બે હાથ વડે ચારે બાજુથી સરખા કરીને ટાંકા લેવા સિલાઈ કામ માટે તૈયાર કરવામાં આવે અને સિલાઈ કામ પછી તેના ઉપર યોગ્ય પ્રકારનું આવરણીકરણ કરવામાં આવે છે.

(2) ગ્રંથ બંધામણીને તેઓની સિલાઈકામ નીચે પ્રમાણે અનુસરીને પ્રકારો પાડી શકીએ :

(1) તાર સિલાઈની બંધામણી

(2) ચીકણા પદાર્થથી ચોંટાડીને થતું બંધામણી કાર્ય

(3) ફરમા (વિભાગ) - સિલાઈ બંધામણી - જુથ સિલાઈ.

(3) હસ્તપ્રેતોની બંધામણીની પ્રક્રિયા - હસ્તપ્રેતોને મજબૂતાઈ આપવા માટે સેલ્યુલાઈઝ ફિલ્મનો લેમિનેશન માટે ઉપયોગ કરવો. હસ્તપ્રેતોના પાનાની ધારોને મજબૂત કર્યા પછી કાપડની પટ્ટીઓ ચોટાડીને હસ્તપ્રતોને સુરક્ષિત કરવામાં આવે છે, સુરક્ષા પટ્ટી ઉપર સિલાઈ કામ થાય છે પછી હસ્તપ્રતોને કાગળની બોર્ડ આવરણોની સાથે દોરી ચોટાડી આવરણ બોર્ડ પૂંઠાને યોગ્ય પ્રકારના આવરણ અપાય છે.

10.8 ચાવીરૂપ શબ્દો (KEY WORDS)

અંતિમ પૃષ્ઠ (End Paper)	:	કાગળ વાળેલી થપ્પીઓ જેનો અડધો ભાગ પૂંઠાની સાથે જોડેલ હોય છે અન્ય ચોપડીનું છેવટનું કોરું પાનું છૂટું હોય છે ચોપડીનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.
આગળની બાજુની ધારો (Fore-edge)	:	પીઠથી વિરુદ્ધ પુસ્તકના પાનાઓની ધારો (વળી જુઓ પીઠ)
આવૃત્તિ બંધામણી (Edition binding)	:	હાથ વડે અથવા ઉપયોગિતા અનુસાર બંધામણીની વિરુદ્ધ પ્રકારની બંધામણી જે આવૃત્તિ અથવા એક જ પુસ્તકની એક સરખી શૈલીથી સંખ્યાબંધ નકલો સામાન્ય રીતે મોટા પાયે અને પ્રમાણમાં મોટા જથ્થામાં ઉત્પાદન માટેની બંધામણી છે.
ઓક્ટેવો (Octavo)	:	પુરા કદના કાગળના ભાગને ત્રણ ગડીમાં વાળવાથી 16 પૃષ્ઠો આપે તેવું કદ ધરાવતું પુસ્તક.
કોરું પાનું (Fly leaf)	:	પુસ્તકના આરંભમાં કે અંતે કોરું પાનું, વિશિષ્ટપણે અડધું છેવટનું પાનું કોરું હોય છે (જુઓ અંતિમ કાગળ)
ક્વાર્ટો (Quarto)	:	મોટા પૂરા કદના કાગળને બે વાર ગડી વાળવાથી 8 પૃષ્ઠો આપે તેવું કદ ધરાવતું પુસ્તક.
આવરણ (Case)	:	પુસ્તકના આવરણમાં પહેલાં પૂરેપૂરું બનાવાય છે અને પછી એને પુસ્તકની ઉપર ચોટાડવામાં આવે છે. પુસ્તકને ચોટાડવા માટે તેના આવરણો ખોસવામાં આવે છે. તે આવરણને ખોખાની (કેસીંગ ઈન) અંદર ખોસવામાં આવે છે.
ચોરસ (Square)	:	બંધામણીના આવરણનો ભાગ જે પાનાથી વધારે બહાર હોય છે.
જાડું કાપડ (Buckram)	:	જાડું લીનન (મલમલ) અથવા કાપડને ચીકાસ વગેરે ચોપડીને કડક બનાવવું
નીચે ચોટાડવું (Past Down)	:	પુસ્તકના આગળ કે અંતમાં અડધા કાગળને આવરણ પૂઠાં ઉપર ચોડાડવામાં આવે છે.
પીઠ (Spine)	:	પુસ્તકની ધારને ભાગો સાથે સલામત રીતે બંધામણી કરવામાં આવે છે તેને પીઠ કહે છે.
પુસ્તકને ઉપરણું (જેકેટ) (Book Jacket)	:	પુસ્તક માટે અલગથી લપેટવામાં આવતું સુરક્ષાત્મક, જેને પુસ્તકનું વેષ્ટન (ઉપરણું), મલપૃષ્ઠ (આવરણ) અથવા મલ આવરણ તરીકે ઓળખી શકીએ.

બુક બાઈન્ડીંગનું પૂંઠુ (Binding Boards)	:	કાગળના માવાવાળી સામગ્રીઓને સખત દબાણ આપીને કડક, સપાટ, સીધી સુંવાળી એવી વિવિધ જાડાઈના ટૂકડા પાડવામાં આવે છે. જે પુસ્તકના આવરણ માટે ઉપયોગમાં લેવાતું ચામડું, કાપડ અથવા કોઈપણ પ્રકારની સામગ્રી. વિશેષમાં એને પુસ્તકનું પૂઠું અથવા સરળતાથી પૂઠું તરીકે ઓળખાય છે.
મજાગરું (Hinge)	:	ગ્રંથ બંધામણીની સામગ્રી (ચામડું, કાપડ, રેકઝિન અથવા કાગળ એ)લવચીકપણે જેને લઈને પુસ્તક ખુલે છે, જેને સાંધો (ખાંચ) ફ્રેન્ચ જોઈન્ટસ કહે છે.
મોટા કદના પૃષ્ઠો ધરાવતું પુસ્તક (Folio)	:	પુરા કદના કાગળને એકવાર વાળવાથી ચાર પૃષ્ઠો આપેલ હોય તેવા કદવાળું પુસ્તક (વળી જુઓ : ઓક્ટેવો)
રેકઝિનો (Resicine)	:	તે મજબૂત રીતે બનાવેલું હોઈ, અતિરંજિત કપડા, જે પાણીથી ભીંજાય નહીં તેવું પડ ચોપડેલું હોય છે પછી તે કેલેન્ડરીંગ યોગ્ય પોતને લાકડાના રેસાં જેવું રંગેલું હોય છે.
વિભાગ (Section)	:	કાગળના શીટ્સને એક સરખી રીતે 4,8 અથવા 16 પાનામાં વાળવાથી અને પુસ્તકના મુખ્ય ભાગ સાથે ભેગી કરીને, તેને સિગ્નેચર અથવા ફરમો કહેવાય છે.

10.9 સંદર્ભો અને વિશેષ વાચન (REFERENCE AND FURTHER READING)

Clough, Eric A, (1957). Bookbinding for Librarians. London. Association of Assis Librarians

Cockerell, Douglas. (1955). Book Binding and the Care of Books. London. Pitman.

Corderoy, John (1967). Bookbinding for Beginners. London: Watson-Guptill.

Horton, Carolyn. (1969) Cleaning and Preserving Binding and Related Materials. Ed. Chicago : American Library association.

Rebsmen, Werner. (1992). Technically Speaking: Articles on library Binding. Ed Library Binding Institute.